

Anders Blok

Et nyt klima for sociologien?

Om socialteoretiske nybrud i økologiseringens tidsalder

De globale klimaforandrings nye epokale bekymringer udfordrer sociologisk vanetænkning og inviterer til forstærket socialteoretisk engagement. Denne artikel søger at give et selektivt overblik over de måder, hvorpå den sociologiske fagdisciplin gør klimaproblematikken til genstand for teoretisk og empirisk forskning; samt at give et programmatisk og fremadrettet bud på dette arbejdes væsentligste socialteoretiske nybrud. Historisk lokaliseres disse spor i miljøsociologien, og artiklen giver et kort oprids af dette sub-felts vigtigste forskningsprogrammer. Dernæst analyseres det, hvordan "klima" nutidigt mobiliseres som markør for bredere kulturelle transformationer i en række ambitiøse samtidsdiagnostiske projekter. Fokus lægges her på de vidt forskellige, men hver især vidtrækkende, teori-ansatser hos Ulrich Beck, John Urry, Slavoj Žižek og Bruno Latour. Mod slutningen af artiklen udpeges fem social-ontologiske akser, langs hvilke klimaforandringerne inviterer til fornyet sociologisk fantasi og fremtidige empiriske studier: Rumlighed (globalitet); tidslighed (fremtidighed); materialitet (økologi); epistemisk grænsedragning (transdisciplinaritet); og offentlighedsformer (klimatisk medborgerskab). Klimaforandringer, konkluderes det håbefuldt, kan vise sig at bidrage "positivt" til sociologien, som katalysator for en genopfindelse af disciplinen i en kosmopolitan, mere-end-social verden.

Søgeord: Globale klimaforandringer, miljøsociologi, samtidsdiagnose, økologisering, kosmopolitisering, socialteoretiske nybrud.

Ikke så snart havde Lyotard (1984) proklameret de store fortællingers død i postmoderniteten, før end globaliseringsbølgen skyllede voldsomt hen over politiske og samfundsvidenskabelige dagsordener i 1990'erne. Siden anden halvdel af 2000'erne synes turen så kommet til en ny epokal fortælling: Fortællingen om de globale klimaforandringer, af mange udråbt til den største trussel mod klodens velstand i det 21. århundrede. Denne gang næres fortællingen ikke af neolibérale ideologer, men af bekymrede naturvidenskabelige eksperter: Ifølge FN's klimapanel (IPCC) er det nu hævet over al rimelig tvivl, at klimaforandringerne er alvorlige, menneskeskabte, og fordrer snarlig global handlen hvis "farlige forstyrrelser i de klimatiske systemer" skal undgås.¹ Udsigterne hertil synes imidlertid lange, set i lyset af det dramatiske københavnske sammenbrud i de internationale klimaforhandlinger i 2009. Imens spreder klimaforandringerne sig som en amorf, offentlig bekymringshorisont – fulgt af lige dele engagement, ambivalens og apati.²

Denne artikel søger at give et – nødvendigvis selektivt – overblik over de roller, som den sociologiske fagdisciplin har spillet og kan spille i klimaproblematikken; samt at give et fremadrettet bud på de væsentligste socialteoretiske brudflader i dette engagement.³ I princippet er det nemt at forvisse sig om, at bestræbelserne på som samfund at imødegå og tilpasse sig globale klimatrusler⁴ vil indebære vidtrækkende forandringer i social organisering, på tværs af international politik, økonomiske markeder, byers infrastruktur, grøn teknologisk innovation, civilsamfundsmæssig mobilisering og hverdagslivets (forbrugs-)rutiner. Ikke desto mindre er det påfaldende, at fremvæksten af klimaforandringer som offentlig bekymring ofte ledsages af et manglende blik for problemets *sociale* dimensioner – og af et snævert teknisk-naturvidenskabeligt og økonomisk fokus. Som nyt ekspertisefelt bliver klimaet her til skueplads for gammelkendte videnshierarkier, der tenderer til at udgrænse de fortolkende social- og humanvidenskaber (Jasanoff 2010).

Denne kritik er uden tvivl central som led i en videnssociologisk (selv-)refleksion over ekspertprocesser på det miljøpolitiske felt (Yearley 2009). Det er dog samtidig væsentligt for denne artikels pointer, at kritikken også rettes indad mod den sociologiske disciplin selv – som en besindelse på egne sparsomme bidrag i klimadebatten. En sådan kritik fremføres til tider voldsomt, idet hele disciplinen anklages for at opføre sig selvcentreret og esoterisk, ude af stand til at reagere på naturvidenskabens advarsler om nye grænseoverskridende miljøtrusler (Lever-Tracy 2008). I den anden ende af skalaen spores en række storstilede disciplinpolitiske tiltag, som når den amerikanske sociologforening (ASA) udarbejder et helt katalog over sociologiske bidrag til klimaforskningen (ASA 2010). Mere jordnært kan man iagttage, hvordan klimaet som begivenhed gradvist afsætter sig nye forgreninger i sociologiens vildtvoksende rodet – på niveauet for "store" socialteorier, samtidsdiagnoser og nye empiriske undersøgelsesmuligheder.

I denne artikel vil jeg argumentere for, at klimaforandringer som tematisk

Anders Blok
Adjunkt ved
Sociologisk Institut,
Københavns
Universitet
E-mail:
abl@soc.ku.dk

fikspunkt kan få både kort- og langsigtede indvirkninger på sociologiens intellektuelle liv. Historisk vil jeg lokalisere disse spor inden for det specialiserede sub-felt, som går under betegnelsen miljøsociologi; og her kort skitsere, hvordan internationale (og danske) miljøsociologer siden 1970'erne har gjort det moderne samfunds økologiske krise til genstand for teoretisk og empirisk forskning. Hernæst vil jeg vise, hvordan symbolske forskydninger gennem de senere år – hvor "miljø" i stigende grad bliver til "klima" – følges af prægnante sociologiske bud på læsninger af klimakrisen som symptom på nutidige kulturelle transformationer. Jeg vil her koncentrere mig om klimaforandringer som samtidsdiagnostisk markør hos Ulrich Beck, John Urry, Slavoj Žižek og Bruno Latour. Fælles for disse ellers helt uensartede diagnostiske projekter er den måde de "almen-gør" klimaet som sociologisk problematik – idet klima hermed samtidig fremstår som et væsentligt laboratorium for udspilningen af nutidige skillelinjer i det sociologiske teorilandskab.

Ovenpå denne hovedsageligt kortlæggende del vil jeg, til slut i artiklen, give et mere programmatisk bud på, hvordan klimaforandringer fremadrettet kan gøres til genstand for sociologisk og socialteoretisk kreativitet. Den primære påstand vil her være, at klimaforandringernes social-ontologiske beskaffenhed udfordrer sociologisk vanetænkning langs en række konstitutive akser; samt at arbejdet med klimaudfordringen langs disse akser på sigt kan tænkes at bidrage til en ganske omfattende gentænkning af sociologien. Konkret vil jeg pege på fem akser, hvor klimaforandringerne efter min opfattelse fremtvinger behov for sociologisk nytænkning: Rumlighed (globalitet); tidslighed (langstrakt fremtidighed); materialitet (økologi); epistemisk grænse-dragning (transdisciplinaritet); samt nye offentlighedsformer (klimatisk medborgerskab). De analytiske akser tjener her tillige som middel til at organisere en række studier, der såvel teoretisk som empirisk leverer inspirerende bud på lovende retninger for fremtidig forskning.

Overordnet er det artiklens optimistiske budskab, at sociologien ikke alene kan bidrage væsentligt til offentlig-politiske klimadiskussioner; sidstnævnte kan samtidig bidrage til sociologien som katalysator for en genopfindelse af disciplinen i en kosmopolitan, mere-end-social verden (Knorr Cetina 1997).⁵ Klimaet kan derfor – paradoksalt nok! – vise sig at blive en "positiv" begivenhed for sociologien hinsides en snævert konciperet klima- og miljøsociologi.

Fra miljø- til klimasociologi: Et sub-felts ud- og udviklinger

Gennembruddet for den moderne miljøbekymring dateres ofte til 1962, året hvor den amerikanske biolog Rachel Carson udgav sin advarsel om de snigende skadevirkninger af sprøjtegifte som DDT på rovfuglenes fødekæde – poetisk fremmanet som *Det tavse forår*. Sikkert er det, at miljøsociologi som forskningsfelt vokser frem i tæt samklang med den øgede kulturelle bekymring over økologiske kriser, som tager fart overalt i Europa og USA i de tidlige 1970'ere; og miljøsociologer indgår ofte i tætte relationer til miljøbevægelser rundt omkring i verden. Samtidig er det kendetegnende for miljøsociologien, at den udvikler sig markant forskelligt på tværs af Atlanten, for så vidt angår feltets dominerende forskningsprogrammer. Disse kognitive forhold hænger sammen med forskelle i den sociale organisering af miljøsociologisk forskning – og ikke mindst i de mønstre af tværdisciplinære samarbejdsrelationer, som er et gennemgående træk for megen miljøsociologi, også (og måske særlig markant) i en dansk kontekst (se Andersen 2002).⁶

Lige fra starten har miljøsociologiske diskussioner, på begge sider af Atlanten, været tæt knyttet til en gennemgribende (selv-)kritik af den sociologiske teoritraditions økologiske blindhed. Særligt markant er her den kritik, som de amerikanske sociologer Riley Dunlap og William R. Catton fremfører mod hele den etablerede disciplin i slutningen af 1970'erne. Lige siden Durkheims konstituering af det sociale *sui generis*, hævder Catton og Dunlap (1978), har sociologien været domineret af et paradigme for human exceptionalisme, der fremstiller mennesket som et kulturvæsen frigjort fra sin biologiske omverden. I denne forståelse er mennesker nok underlagt sociale og kulturelle kræfter, men aldrig naturlige eller biologiske. Dunlap og Catton foreslår et egentligt paradigmeskifte for sociologien i retning af en ny humanøkologi, hvor økosystemer og social organisering kausalt indvirker på hinanden; og hvor det anerkendes, at begrænsede naturressourcer på kloden sætter grænser for menneskelig aktivitet.

I tilbageblik må man konstatere, at Dunlap og Cattons paradigmeskifte er udeblevet; sociologi vedbliver med at være indlejret på én side i det modernistiske univers af uddifferentierede vidensformer om natur og kultur (jf. Latour 2006). Alligevel lever Dunlap og Cattons kritik videre, under nye former. Kritikken markerer en art målestok for, i hvor høj grad sociologien egentlig lader sig "økologisere" – for eksempel ved at anerkende ikke-menneskelig agens i sine forklaringer (Murdoch 2001). Samtidig er det slående, at meget lignende (selv-)kritikker nu gentages, med 30 års forsinkelse, når sociologer forsøger at mobilisere fagfæller imod en indgroet klima-blindhed (Lever-Tracy 2008). Endelig er det væsentligt, at Dunlap og Catton markerer et slags yderpunkt i de diskussioner mellem (biologisk-fysisk-kemiske) "realister" og "socialkonstruktivister", som har hjemsøgt miljøsociologien i hele dens historie – og som vedbliver med at spøge trods udbredt enighed om, at diskussionen er intellektuelt udtømt (se Irwin 2001).

Omtrent samtidig med den humanøkologiske strømning begynder (neo-) marxistiske tendenser at få større indflydelse, særligt i den amerikanske miljøsociologi, og giver anledning til flere øko-marxistiske forskningsprogrammer. Allan Schnaibergs teori om "produktionens trædemølle" har her været særligt indflydelsesrig: Under efterkrigstidens monopol-kapitalistiske forhold indgår staten, storkapitalen og arbejdskraften en alliance, som oprettholder politisk støtte til produktionens ekspansion, men som tillige medfører øget udbytning af naturressourcer. Hermed lægges grunden til det spørgsmål om kapitalismens mulige iboende økologiske konflikter og selvundergravningspotentialer, som James O'Connor har døbt "kapitalismens anden modsigelse", og som tjener til at forene et ellers bredt felt af øko-marxistiske skoler. Øko-marxistiske diskussioner flyder som en understrøm i megen miljøsociologi; og nutidigt får de fornyet kraft i kølvandet på klimakrisen, hvor de (som vi skal se) reformuleres hos bl.a. Slavoj Žižek.

Selv om øko-marxistiske indflydelser også findes i den europæiske miljøsociologi, så er det alligevel karakteristisk, at de her imødegås af et andet forskningsprogram – økologisk modernisering – af betydeligt mindre kapitalisme-kritisk snit. Ligesom øko-marxismen er økologisk modernisering en bred tankemæssig strømning af såvel socialteoretisk som politisk art, hvor de to informerer hinanden på kompleks vis. Socialteoretisk forbindes økologisk modernisering primært med det miljøpolitiske forskningsarbejde, som Arthur Mol og Gert Spaargaren har udført på Wageningen Universitet i Holland (se Mol & Spaargaren 2000). Her er grundtanken kort fortalt, at økologiske rationaler og teknikker siden 1970'erne er blevet selvstændiggjort som et samfundsorganisatorisk hensyn ved siden af – og tendentielt på linje med – økonomiske, politiske og kulturelle hensyn. Empirisk kan disse moderniserings- og differentieringsprocesser studeres som ujævne, men dog fremadskridende økologiske forbedringer inden for industriel produktion, økologisk landbrug, grønt politisk forbrug, samt et øget politisk fokus på bæredygtighed.

I sin mere (eksplicit) politiske variant betegner økologisk modernisering et sæt af diskursive sandheder, som siden 1980'erne har etableret sig som et slags miljøpolitisk hegemoni i en række (vest-/nord-)europæiske lande, inklusiv Danmark (Hajer 1995). Den centrale grønt-liberale påstand er her, modsat øko-marxismen, at økonomiske og økologiske rationaler ikke alene lader sig forene, men at de tilmed betinger og bestyrker hinanden i et nyt, bæredygtigt vækstparadigme. Miljødelæggelser anskues på linje med industrielt ressourcespild, og forureningsbekæmpelse betaler sig, fordi det befordrer en teknologisk innovationsproces, der gradvist vil åbne nye grønne (eksport-) markeder. Hele det danske "vindmølleeventyr" er her et næsten paradigmatisk billede på "succesfuld" økologisk modernisering (se Jamison 2001). Ligeledes er det ikke svært at se, hvordan øko-modernistiske diskurser hurtigt er blevet nærmest hegemoniske i officielle (vest-/nord-)europæiske klimapolitikker, centreret omkring et grøn vækst-mantra, sådan som det kendes fra den danske regering.⁷

De her nævnte diskussioner om humanøkologi, øko-marxisme og økologisk modernisering kan med nogen ret hævdes at udgøre de dominerende makroteoretiske forskningsprogrammer i miljøsociologien – som nævnt med forskellig vægt på hver sin side af Atlanten. Hertil kommer selvsagt en lang række andre teoretiske brudflader, som dog alle forbliver mere marginale på sub-feltet.⁸ Mest overraskende er det måske, at dette sidste også gælder Ulrich Becks teori om risikosamfundet (1997): Til trods for at Beck må krediteres for at bringe den økologiske krise ind i hjertet af disciplinens samtidsdiagnose, så forbliver de fleste *miljøsociologiske* engagementer med teorien distinkt kritiske i tonen (se dog Blok & Jensen 2008). Som så ofte før kan man her erfare den afkoblede usamtidighed, der præger forholdet mellem sociologiske sub-felter. Noget tilsvarende synes undervejs nutidigt, hvor "klima" (men ikke "miljø") løftes ind i centrale mainstream-disciplinære kontekster og dermed tilskrives større sociologisk status. Igen, i øvrigt, med Ulrich Beck som central aktør (mere herom senere; se også artikel i dette nummer).

Herudover er det vigtigt at fremhæve, at der foruden de makroteoretiske diskussioner findes en række mere empirisk baserede (og "middle range"-teoretiske) forskningsprogrammer i miljøsociologien, centreret omkring centrale temaer. Ét sådant fokuspunkt er studiet af civile miljøgrupperinger og –NGO'er som (nye) sociale bevægelser og herunder ikke mindst den transformation – fra "radikal" kritik til "moderat" institutionalisering – som disse bevægelser har gennemgået siden 1980'erne (Jamison 2001). Et andet væsentligt fokuspunkt, særligt inspireret af Elisabeth Shoves (2003) arbejde, er studiet af miljørelateret praksis, livsstil og holdninger. Det er samtidig et domæne, hvor miljøsociologer bidrager til en mere almen sociologisk interesse for kulturelle, kropslige og materielle faktorerers prægning af hverdagslige handlemåder (Petersen 2011; se også Gundelach & Hauge i dette nummer). Det er oplagt, at begge disse tematiske felter er centrale for den sociologiske udforskning af klimaproblematikken; og at der således findes en del eksisterende viden at bygge på for en fremvoksende klimasociologi.

På den baggrund kan det ikke undre, hvis der rundt omkring i de miljøsociologiske kroge spores en vis irritation over, at "klima" nu lanceres som det store nye dyr i den sociologiske åbenbaring. Med "Al Gore'ificeringen" af klimaet efter 2006 er det ikke længere noget særsyn, at problemstillingen fremhæves af prominente hovedtalere på internationale sociologkongresser, med varierende grader af finesse. "Vi har ligesom været der!", kunne miljøsociologer med en vis ret tænke.⁹ Hertil må det nøgterne svar være, at nok starter klimasociologien langt fra på bunden; men der sker samtidig væsentlige forskydninger, når "klima" som nu gøres til genstand for eksport mellem sub- og mainstream-disciplinære kontekster. Nye tilgange dukker op, og gamle tilgange reformuleres. Det er i dette perspektiv, at jeg vil vende mig mod en række centrale nye teoriansatser, der alle gør klimaet til central markør for samtidens kulturelle forskydninger.

Klima som symptom: Samtidsdiagnostiske ansatser

Inden for den kulturteori om risikoperceptioner, som antropologen Mary Douglas har udviklet, er det nærmest en truisme, at de risici, vi bekymrer os om – sygdom, arbejdsløshed, terror, hungersnød, luftforurening, atomkraft – hænger snævert sammen med vores sociale tilhørsforhold. Selv mente Douglas (og makkeren Aaron Wildavsky) at kunne vise, at den voksende bekymring over miljørisici i det amerikanske samfund i de tidlige 1980'ere var forbeholdt en "sektarisk" gruppe af egalitære kollektivister, for hvem økologiske katastrofer retfærdiggør hårde indgreb i det ulighedproducerende marked (Douglas & Wildavsky 1982). Denne analyse holder næppe i dag, hvor klimarisici (selv i USA) fremstår som en offentlig massebekymring, der er næret af samfundets magtfulde videnskabelige, politiske og økonomiske eliter. Men kulturteoriens grundspørgsmål står alligevel tilbage: Hvorfor lige klimabekymring – og hvorfor lige nu?

Hvis sociologi grundlæggende, som Luhmann hævder det (2000), stiller to spørgsmål – "hvad er tilfældet?" og "hvad ligger der bag?" – så må man konstatere, at det nutidigt vrirler med mere eller mindre fantasifulde sociologiske bud på, hvad der ligger bag klimakrisen. Dette er ikke en uskyldig konstatering. Hvor humangeografer, udviklingsforskere, politologer og antropologer synes i fuld gang med at udforske klimaets kulturelle og politiske dynamik på et væld af empiriske felter ("hvad der er tilfældet"), så synes mange sociologer mest indstillet på at springe dette deskriptive skridt over til fordel for en samtidsdiagnostisk spørgen til fænomenets ophav. Som sociologisk genre er samtidsdiagnosen omgærdet af en medicinsk metaforik, der her lader klimaet fremstå som symptom på noget andet, noget mere dybtliggende og usynligt (se Kristensen 2008). Klimabekymringen indskrives i en tvedelt metafysik, der kalder på sociologens evne til at læse overfladiske tegn som en dybereliggende social og kulturel tendens.

Jeg skal i det følgende groft skitsere, hvordan klima indskrives som kulturel markør i fire vidt forskellige, men på hver deres måde vidtrækkende, fantasifulde og frugtbare samtidsdiagnostiske ansatser, som trives på nutidens socialteoretiske felt. Når jeg her vælger at fokusere på Ulrich Beck, John Urry, Slavoj Žižek og Bruno Latour, så skyldes det ikke mindst, at de alle *eksplicit* forholder sig til klimaforandringer som en vigtig illustration af, eller et vigtigt moment i, almene og ambitiøse socialteoretiske programmer for sociologisk nytænkning. Andre kunne have været fremhævet.¹⁰ Men det er min overbevisning, at dette udvalg tillige har den fordel, at det omdanner klimaet til et vigtigt sociologisk laboratorium, hvor vi kan iagttage udspilningen af centrale skillelinjer i nutidig socialteori. Rækkefølgen er her ikke helt tilfældig: Žižek og Latour kommer sidst, fordi de udgør de mest "radikale" (og mest radikalt forskellige) teori-ansatser, med vidtrækkende konsekvenser for kritisk sociologisk praksis (Albertsen 2008).¹¹

Ulrich Beck: Klima som kosmopolitisering

Becks tese om det globale risikosamfund er velkendt i sociologien; og det ligger lige for at indskrive klimaforandringerne som den seneste, og måske mest ikoniske, illustration af dette samfunds selvpåførte økologiske trusler (Beck 1996). Med klimaforandringerne fremskyndes det reflektivt moderne forhold, at samfund konfronteres med de uønskede sideeffekter af deres egen industrielle succes. Som symbolsk foregrebne katastrofer spredes klimarisici på tværs af tid og rum: De kan hverken inddæmme socialt eller geografisk, og deres langsigtede virkninger er umulige at forsikre sig kollektivt imod. Hermed iværksættes en potentielt samfundstransformerende kraft, hvor klimatrusler forhandles i videnskaben; forstærkes i den økonomiske produktion; dramatiseres (og afdramatiseres) i massemedierne; inddæmme og fornægtes i politikken; og individualiseres i hverdagslivets mange forbrugsvalg. Risikosamfund, fastslår Beck (1997), er samfund præget af såvel organiseret uansvarlighed som selvkritiske impulser; og begge dele synes tydelige i den måde klimarisici nutidigt gøres til genstand for (sub)politisk mobilisering.

I den senere del af sit forfatterskab betoner Beck i stigende grad, at globale risici som klimaforandringer udgør en stærk kraft for *kosmopolitisering*: Gennem klimaet konfronteres vi, ufrivilligt og uønsket, med konsekvenserne af den globale Andens handlinger. Denne dynamik har vidtrækkende konsekvenser for sociologien, som tvinges til at reformulere sin dybtliggende metodologiske nationalisme i retning af et kosmopolitant forskningsperspektiv (Beck 2006). I konteksten af klimaforandringer betyder dette blandt andet, at sociologien må gentænke sit forhold til social ulighed på globalt niveau (Beck 2010b). Klimaforandringer radikaliserer og delegitimerer globale uligheder på én gang: Risici produceres i det rige Vesten, men rammer i det fattige Syd, hvor tørke, oversvømmelser og sygdomme forstærker eksisterende menneskelig sårbarhed; men i takt med at denne globale interdependens anerkendes, undergraves ideen om en blot national ansvarligheds sfære. Klimasociologiens opgave bliver at analysere de nye transnationale fællesskabs- og solidaritetsformer, som globale uligheder og risici afstedkommer.¹²

John Urry: Mobilitetens globale excesser

Igennem de seneste ti år har Urry været hovedkraften bag et nyt forskningsprogram, centreret omkring den senmoderne verdens "mobilitets-kompleks": Mennesker, varer, information, kapital, symboler og miljørisici transporteres i stigende mængder, og i stigende hastigheder, rundt i globale tekno-sociale systemer, der genkonfigurerer hele samfund og økonomier (Urry 2007). Med klimaforandringer bliver det her i stigende grad tydeligt, at Vestens kulstofintensive mobilitetssystemer – i form af olie-drevet elektricitet, stål-og-benzin biler, forstadsboliger, langdistance flyturisme og global godstransport via verdens 90.000 containerskibe – er med til at oppebære en excessiv forbrugsstil med potentielt katastrofale konsekvenser (Urry 2010). Nutidens mo-

bile kapitalisme fremmer et ekstravagant og ødselt forbrug, et "mobilitetsbulimi", i jagten på nye nydelser for de velstillede. De kunstige skibakker i ørkenbyen Dubai – for tiden det mest ikoniske sted for de super-riges forbrugsexcesser – står her som sindbilledet på en civilisation, der efterlader såvel menneskelige (migrantarbejdere) som miljømæssige ødelæggelser bag sig.

Opgaven er lige så enkel, som den er enorm: Hvis klimaforandringerne mareridt skal bremses, vil det fordrø en total reorganisering af det sociale liv, af forbrug, arbejde, venskab og familie (Urry 2010:198f). I Urrys optik er sociologien nødvendig for dette omstillingsarbejde; men det kræver, at den genorienterer sig mod de langtrækkende fremtider, som nutidens mobilitetssystemer opmaler i horisonten (Urry 2008). Sociologien må aktivt udfordre og berige naturvidenskabernes symbolske produktion af klimafremtider ved selv at opstille scenarier for det fremtidige sociale liv. Urry ser fire overordnede muligheder for sig: Den totale konflikt om stadig knappere naturressourcer (alles krig mod alle); det generaliserede overvågnings- og begrænsnings-samfund (kulstof-panoptisme); gen-lokaliseringen af økonomi og socialt liv (småt-er-godt); og en teknologisk designet verden af grøn energi (tekno-utopisme). Problemet er, at ingen af scenarierne er *både* attraktive og socialt realistiske; det forrige århundredes olie-kapitalisme, konstaterer Urry lakonisk (2010), har givet os dårlige kort på hænderne til det 21. århundrede.¹³

Slavoj Žižek: Frygtens og terrorsens økologi

For kendere af Žižeks særegne blanding af hegeliansk dialektik, lacaniansk psykoanalyse og marxistisk ideologikritik kommer det ikke som nogen overraskelse, at hans analyser af klimakrisen er både kontraintuitive og etisk-politisk radikale (Žižek 2008). Analysen hviler, kort fortalt, på et skel mellem frygt og terror – stillet over for civilisationens økologiske selvdestruktionspotentiale. Vore dages dominerende økologi, hævder Žižek, er en frygtens økologi, der har alle chancer for at udvikle sig til den globale kapitalismes dominerende ideologi. Frygtens økologi inkarnerer en konservativ pessimisme, en længsel efter at "redde naturen"; og den iklædes ideologiske mystificeringer som New Age-obskurantisme (moder jord...), neo-kolonialisme ("brasilianerne ødelægger Amazonas"...) og "liberal kommunisme" (køb grønt! genbrug!). Det er en verden af oplyst falsk bevidsthed, hvor vi ikke virkelig *tror*, på det vi godt *ved*, om katastrofen.

Heroverfor stiller Žižek terrorsens økologi – som sit optimistisk-utopiske svar på spørgsmålet om, hvad der bør gøres. Terror betyder her: At konfrontere altings grundløshed, at acceptere naturens forsvinden ved at påtage sig krisen som Begivenhed, som et revolutionært moment. Žižek indskriver klimaforandringerne – udbytningen af den eksterne natur – som ét af de nedbrydningspunkter, der nutidigt tvinger det globale kapitalistiske system mod sit apokalyptiske nulpunkt; de andre er bio-genetik (indre natur), intellektuel ejendomsret (indre samfund) og slummen i den tredje verdens storbyer (eks-

tern samfund) (Žižek 2010). Terrorens økologi må alliere sig med de forarmede slummasser, den globale kapitalismes ekskluderede Anden, som nutidens sande proletariske og antagonistiske position. Kun således kan klimaforandringer fremskynde et nyt proletariatets diktatur, baseret på ideen om egalitær retfærdighed (lige CO₂-udledning for alle!) og en kraftig inddæmning af liberale "friheder" (Žižek 2008:460f).

Bruno Latour: Fra modernisering til økologisering

For videnskabsantropologen Latour udgør klimaforandringerne et laboratorium, hvor vi eksplicit kan iagttage, hvad der tidligere forblev skjult (for de fleste); nemlig modernitetens afsvækning i økologiseringens tidsalder (Latour 1998; jf. denne artikels titel). Det moderne, hævder Latour (2006), hviler på en ontologisk adskillelse af Samfundet fra Naturen, samt en række hermed forbundne social-ontologiske grænsedragninger: Mellem politik og videnskab, subjekt og objekt, ideologi og sandhed, fetich og fakta. Ligesom ozonlag, genmodificerede fødevarer, rumraketter og virusramte computere er klimaforandringerne her led i den eksplosion af tekno-videnskabelige hybrider, som gradvist nedbryder modernitetens fernis, fordi de på én og samme tid er fuldt naturlige, fuldt tekniske og fuldt sociale. I økologiseringens tidsalder må vi lære at omgås disse dynamiske, omskiftelige, usikre og omstridte hybrider; vi føler os frem, vi tøver, vi eksperimenterer politisk og videnskabeligt, eller rettere: Politiko-videnskabeligt. Klimaforandringer er anskuelsesundervisning i, at vi ikke én gang for alle *ved*, hvordan og med hvem vi er socialt forbundne.

Modernitetens afsvækning har vidtrækkende implikationer for sociologien, fordi økologiens krise implicerer samfundskritikkens krise; kritikken, hævder Latour, taber simpelthen pusten (Latour 2004). Ingen nok så revolutionær anti-kapitalist har nogensinde drømt om at gendanne selve planetens materielle livsgrundlag, skridt for skridt; men det er ikke desto mindre den horisont, som klimaforandringerne rejser foran os (Latour 2008). Med klimakrisen kan den sociologiske kritiker ikke længere på sikker grund veksle imellem sine to modsatrettede forståelser af objektet, som henholdsvis fakta og fetich, sandhed og ideologi. Frigørelsens retorik virker ikke længere, når vi *alle* er vævet ind i krisens usikre og bekymrende fremtider. Sociologien må derfor genopfinde sig selv som videnskaben om at leve sammen, forbundet på kryds og tværs af tid, rum og økologisk beskaffenhed (Latour 2005). Politisk relevant er ikke længere den, der kritiserer, dekonstruerer, afslører og nedbryder; politisk relevant er den, der fornyr det sociales indhold og anviser nye muligheder for at komponere vores truede økologiske kosmos.

Sociologisk kreativitet i lyset af klimaforandringerne?

I sin allerede indflydelsesrige bog fra 2009 med titlen *Why We Disagree About Climate Change* opfordrer Mike Hulme, britisk professor i klimavidenskab ved universitetet i East Anglia, til et vidtrækkende perspektivskifte i den offent-

lige og politiske klimadiskussion. Klimaforandringer, hævder Hulme, er ikke så meget et problem, der kan løses gennem teknologisk og politisk mobilisering – sådan som eksempelvis hullet i ozonlaget var et problem, der kunne løses. Klimaforandringer er snarere den *horisont* af gensidigt forbundne, alvorlige, globale og fremtidige udfordringer, hvor indenfor menneskelige fællesskaber nutidigt må sætte sine ideologiske, politiske, etiske og spirituelle fordringer og projekter. Med slet skjult adresse til en nok så berømt politiker opfordrer Hulme os derfor til at spørge, *ikke* hvad vi kan gøre for (eller rettere imod) klimaforandringer, men hvad klimaforandringerne kan gøre for os (Hulme 2009).

Uanset hvad vi måtte mene om Hulmes klimapolitiske budskab (selv finder jeg det forfriskende, men begrænset), så kan det efter min opfattelse med fordel overføres, som tankeeksperiment, til forholdet mellem sociologi og klimaforandringer. Hvad om vi for en stund ikke stillede spørgsmålet om sociologiens bidrag til forståelsen af klimaets sociale dynamik, men derimod lod klimaforandringernes social-ontologiske egenskaber stille spørgsmål til *sociologiens* dynamik som videnspraksis? Noget sådant er selvsagt allerede på spil i de fire samtidsdiagnostiske ansatser, som jeg netop har gennemgået; samtidig er det dog tydeligt, at de hver især drives af mere almene socialteoretiske erkendelsesinteresser. Oven på disse redegørelser er det nu min intention, at Hulmes gestaltskifte kan tjene som afsæt for et mere programmatisk bud på, hvordan klimaforandringer fremadrettet kan mobiliseres til gavn for sociologisk kreativitet.

I det følgende vil jeg, som nævnt indledningsvist, pege på fem social-ontologiske akser, hvoromkring klimaforandringerne efter min opfattelse muliggør disciplinær nytænkning: Rumlighed; tidslighed; materialitet; epistemisk grænsedragning; og offentlighedsformer. Inden for hver akse vil jeg tillige pege på studier, som anviser lovende retninger for fremtidig empirisk forskning. Det er her væsentligt at medgive, at denne tilgang på mange måder er artificiel: Sociologiske studier orienterer sig nødvendigvis mod empiriske temaer, der rækker på tværs af de her foreslåede opdelinger, og som derfor indeholder elementer af alle akserne samtidig. De her fremhævede studier er derfor også blot illustrative for det hav af nye undersøgelsesmuligheder, som klimaforandringerne åbner op for. Selv om fokus her ligger på forskning, så er det samtidig vigtigt at påpege, at mange af de samme processer og problemstillinger, f.eks. omkring tværfaglig ekspertise, tillige gør sig gældende i diverse praksissammenhænge, bl.a. i kommuner og virksomheder. Gennemgående er min påstand dog, at de her fremhævede akser tjener til at tydeliggøre en række distinkt *socialteoretiske* pejlemærker for forskningen, som gør klimasociologien relevant for en mere almen revitalisering af disciplinen.¹⁴

Rumlighed: Lokalteter og globaliteter?

Det synes karakteristisk for store dele af globaliseringslitteraturen, at den kun i ringe grad har bidraget til at gentænke spørgsmål om rumlighed, skala og afstande i en grænseoverskridende verden: Det globale tænkes som ét planetært territorium, koekstensivt med en verden af nationalstater (Beck 2006). I den sammenhæng tilbyder klimaforandringer en anledning til at eksperimentere med andre socio-geografiske forståelser gennem at stille spørgsmål til klimaets historie som kosmopolitan social realitet. Klimaforandringer er alle steder og ingen vegne på én gang; og vi må have blik for, hvordan deres "globalitet(er)" konstitueres i et kompleks samspil mellem bio-fysiske forbundenheder (CO₂), videnskabelige netværk (IPCC), universalistiske symboler (Planeten Jorden) og international politisk magt (Yearley 1996). Samtidig er det åbenlyst, at klimaet måske nok er "globalt", men langt fra socialt homogent; der er, bogstavelig talt, en verden til forskel på de erfaringer af trans-lokal forbundenhed, som medieres gennem f.eks. et dansk vindmøllelandskab og en oversvømmet landsby i Bangladesh (Jasanoff 2010).

Klimaforandringerne kalder først og fremmest på flere studier af dét, som Karin Knorr Cetina (2005) i en beslægtet kontekst har døbt "globale mikrostrukturer". Omkring klima er det f.eks. et centralt (videns-)sociologisk spørgsmål, præcist hvordan globalt cirkulerende videnskabelige indsigter fortolkes ind i, og omsættes til handlingsnormer for, økonomiske, politiske og civile aktører under meget forskellige sociale vilkår verden over (se Slocum 2004). Her kan sociologer lære af antropologiens trans-lokalt, mobile etnografiske metoder til studiet af nye globale (klima-)forbindelser (Tsing 2005). Samtidig er det væsentligt at styrke en fænomenologi om det hverdagsligt (eller "banalt") globale, sådan som det optræder gennem f.eks. massemediernes symbolstrøm af miljøødelæggelser (Urry & Szerszynski 2002). Britiske studier viser her (måske ikke så overraskende), at globale miljøproblemer let kan opleves som fjerne og uvedkommende i hverdagen; og der er således behov for flere studier, der viser om, og i givet fald hvordan, "det globale klima" indlejres i kropslige og materielle hverdagspraksisser (Macnaghten 2003; Petersen 2011).

Tidslighed: Åbne og lukkede fremtider?

Det er karakteristisk for mange ekspertdiskurser om klima, at de opererer på baggrund af stærke scenarie- og forudsigelsesparadigmer, der tenderer til at fremskrive en langstrakt, lineær og lukket fremtid. Noget sådant er på spil i de videnskabelige computermødelles, der danner grundlag for dominerende politisk-teknologiske forsøg på at inddæmme og kontrollere klimaet (Szerszynski 2010). Men det karakteriserer tillige den måde økonomer – inklusiv den indflydelsesrige britiske klima-økonom Nicolas Stern – indskriver klimaet i en fremtidshorisont, der lader sig kalkulere på baggrund af rationelle præferencer (Yearley 2009). I denne kontekst udfordres sociologer, på den ene

side, til at tage fremtidighedens krav alvorligt – eksempelvis ved, som vi har set, at udvikle egne metoder til symbolsk at fremmane klima-sociale fremtider (Urry 2008). På den anden side synes det afgørende, at sociologer hele tiden søger at tæmme tendenserne til en lukket fremtid; herunder ved at studere hvordan den symbolske produktion af fremtider i sig selv er en proces, der afsætter epistemiske og politiske effekter i nutiden.

Overordnet synes klimaforandringerne at fordre en øget sociologisk opmærksomhed på samfundets "temporalitetskulturer" som en måde at undersøge det sociale ressourcer for sin egen transformation (Harste 2000). Hvilke konsekvenser har det f.eks. for klima-politisk mobilisering, at samtidens offentlige tidshorisonter synes domineret, på den ene side, af meget langsigtede og abstrakte fremtider (makroøkonomi, kristendom, klimavidenskab) og, på den anden side, af projektkapitalismens korte omskiftelige deadlines – mens det mellemlange sigt for kollektiv samfundsplanlægning evaporerer? (se Guyer 2007; Giddens 2009). Omvendt synes det også relevant for sociologer at studere de særlige sociale situationer – af trusler, rutiners sammenbrud og nye kollektive erfaringer – hvor klimaforandringernes tidsløse opleves som en kropsligt og affektivt nærværende horisont for fremadrettet handling (se Knorr Cetina 2009). Som Beck pointerer (2006), så er risici altid *foregribelsen* af fremtidige katastrofer i nutiden; der er her behov for sociologiske studier af, hvordan klimaforandringernes dynamik også åbner spørgsmål om alternative, mere bæredygtige og mere retfærdige fremtider.

Materialitet: Nye heterogene økologier?

Konstateringen af, at klimaforandringer iværksætter en gensidigt sammenvævet social og materiel forandringsproces, er både trivielt og, som vi så hos bl.a. Latour, potentielt ganske vidtrækkende for sociologien. Klimaforandringer sætter spørgsmålet om, i hvor høj grad sociologien er villig til at dele socialitet med tingene, på spidsen; og de fremtvinger refleksion over, hvor grænserne går for disciplinens økologisering (Murdoch 2001). Som et minimum synes klimaet at fordre en ny analytisk sensibilitet over for heterogene økologier, hvor udsatte sociale grupper – som ved orkanen Katrina i New Orleans i 2005 – handler på samme scene som voldsomme vejrfænomener, dårligt vedligeholdte diger, segregeringer i byrummet og kropslige sårbarheder (Tuana 2008). Sociologien kan ikke (længere) stille sig tilfreds med diskursive studier af, hvordan krop, natur og teknologi produceres sprogligt og symbolsk; der er derimod behov for studier af de mange nye, materielle og omstridte *naturer*, som klimaforandringer fører med sig – samt hvordan de erfares, indvirker og påvirkes ujævnt afhængig af socio-økonomiske, etniske og kønsmæssige skillelinjer (Macnaughten & Urry 1998).

De empiriske muligheder for at udforske klimaets socio-materielle forandringsprocesser er righoldige, på tværs af sociale domæner og geografiske skalaer. Ét vigtigt tema er her de nye typer af materielle markeder, som opstår

omkring køb og salg af klimakvoter på transnationalt niveau, og hvor teknikker for kvantificering og valorisering af kulstof skabes gennem omstridte økonomiske, politiske og videnskabelige processer (Callon 2009). Et andet vigtigt område for sociologisk udforskning er de stadig hyppigere politisk-teknokratiske tiltag til at omforme byers socio-økologiske infrastrukturer – gennem energiforsyning, affaldshåndtering, energirecovering, transport osv. – som opstår i takt med at verdens storbyer i stigende grad iscenesættes som klimakampens fortrop (Sassen 2010). Generationer af videnskabs- og teknologistudier (STS) har vist, at disse tiltag kun kan fremmes i det omfang de forankres i borgernes hverdagslige rutiner; tager højde for sociale normer og identiteter; og løbendes følges op i et socialt inklusivt vedligeholdelsesarbejde, i takt med at teknologier svigter og bryder sammen (Shove 2003).

Epistemisk grænsedragning: Udvekslingszoner for ekspertise?

I betragtning af den styrke, hvormed nye former for inter-, tvær- og transdisciplinære samarbejder påkaldes i nutidens miljø- og forskningspolitiske dagsordener, kan realiteternes verden forekomme skuffende. Klimaekspertise er i alt overvejende grad et anliggende for de natur og tekniske videnskaber, kun suppleret af den politisk fremtrædende position, som tilkendes en lille håndfuld stjerneøkonomer med Stern i spidsen (Yearley 2009). Omfanget af den verdensomspændende mobilisering af naturvidenskabelig ekspertise i FN's klimapanel (IPCC) er formentlig uden historisk fortilfælde; og det tjener til at rejse nye sociologiske dagsordener omkring teknokrati og demokratisering af ekspertise på globalt plan (Miller 2007). Samtidig giver det anledning til en række refleksive spørgsmål for sociologer, som må forsøge at lokalisere de nye udvekslingszoner – af såvel videnskabelig som ekstra-videnskabelig art – hvor sociologisk klimaekspertise kan gøre sig gældende, opnå anerkendelse og indgå nye epistemiske alliancer.

Fremvæksten af nye udvekslingszoner er selvsagt i fuld gang, internationalt såvel som i Danmark, i form af de mange tværfaglige forskningssammenhænge, som huser sociologer (og ligesindede) med interesse for miljø, økologi og klima. Min egen erfaring tilsiger, at man som sociolog på disse felter næsten med nødvendighed må – og i hvert fald med stor fordel kan – hente teoretisk, metodisk og empirisk inspiration fra nabo-discipliner som antropologi, humangeografi, politologi, videnskabsstudier (STS), udviklingsstudier samt nye miljø- og bæredygtighedsstudier ("*sustainability science*"). Dette i takt med, at snævert disciplinære dagsordener erstattes af kollektive forskningsfronter med en fælles sans for centrale problemer, gyldige metoder og overbevisende argumentation (Mjøset 2006). Sådanne forskningsfronter kan imidlertid ikke erstatte discipliners kollektive hukommelse og socialisering; og det skaber et stort behov for udveksling og gensidig rovdrift på tværs af sub- og mainstream-sociologiske fora (Bertilsson 1999). Klimaforandringer, vil jeg hævde, har stort potentiale som en sådan trans-sociologisk udvekslingszone.

Offentlighedsformer: Klimatisk medborgerskab?

Nøgternt sociologisk synes det rimeligt at hævde, at klimaforandringer indtil videre er en *elitær* social dagsorden: Klimabekymring drives og iscenesættes i høj grad af politiske, videnskabelige, økonomiske og civilsamfundsmæssige eliter, mens spørgsmålet om folkelig mobilisering og opslutning kun sjældent rejses (Beck 2010a). I lyset af de enorme udfordringer, som naturvidenskaben opmaler, kan klimasociologi hurtigt udvikle sig til en *skuffelsernes* sociologi: Folk ved aldrig nok, de gør aldrig nok, det går for langsomt, det er for inkonsekvent! Der synes at være en reel risiko for, at sociologien her selv falder i den fælde, som den har påpeget hos naturvidenskaberne, nemlig at fremstille offentligheden i et underskuds- eller mangel-sprog (Wynne 1996). Som modsvare hertil opstår et presserende behov for at studere de utallige, ujævne og uforudsigelige forskydninger, små og store, som klimaforandringerne igangsætter i praktiseringer af offentlighed, engagement, solidaritet og empati; kort sagt, af klima-medborgerskabets nye moralske geografier.

Inden for "grøn" politisk teori har man længe diskuteret de udfordringer, som et miljømæssigt medborgerskab indebærer: Forpligtelser og rettigheder må gentænkes rumligt (globalt) og tidsligt (fremtidige generationer); det etiske fællesskab må udvides på tværs af artsgrænser; og ekspertisens (u-)demokratiske problem løses (Lidskog & Elander 2009). De politisk-teoretiske overvejelser må dog samtidig suppleres med empiriske studier af klimaets moralske hverdagsliv. Hvilke konsekvenser har det eksempelvis, når klimaretfærdighed gøres til genstand for transnational civilsamfundsmæssig mobilisering på tværs af forskelle mellem Nord og Syd? I hvor høj grad kan offentligt engagement i klimasagen medieres gennem et materielt og domestisk register af tilsyneladende "banale" handlinger såsom at slukke for strømmen eller installere solfangere på sit tag? (Marres 2008). Overordnet er der behov for et nyt moralsociologisk sprog, der kan hjælpe os med at registrere forskydninger i gældende normer og politikker, i takt med at "klima" i stigende grad gøres til genstand for offentlig kritik, retfærdiggørelse og nye moralske kompromisser (jf. Boltanski & Thévenot 2006).

Konklusion: Et nyt klima for sociologien?

Denne artikel har søgt at give et (selektivt) overblik over de måder, hvorpå miljø- og klimasociologien gør de globale klimaforandringer til genstand for teoretiske og empiriske undersøgelser og herigennem bidrager til en række socialteoretiske nybrud af større eller mindre rækkevidde. Fra sit ophav i den miljøsociologi, der vokser frem med den øgede offentlige bekymring over økologiske kriser siden 1970'erne, kan man nutidigt iagttage, hvordan "klima" bliver en markant markør for en række ambitiøse samtidsdiagnostiske projekter. Jeg har her fremhævet Ulrich Beck, John Urry, Slavoj Žižek og Bruno Latour som fire af de væsentligste nutidige socialteoretikere, for hvem klimaforandringerne indvarsler et bredere sæt af kulturelle transformationer

med hver deres vidtrækkende implikationer for sociologien. Endelig har jeg fremhævet fem social-ontologiske akser – omkring rumlighed, tidslighed, materialitet, epistemisk grænsedragning og offentlighedsformer – hvor klimaforandringerne efter min opfattelse udfordrer disciplinens vanetænkning og herigennem inviterer til fornyet sociologisk fantasi og kreativitet fremover.

Ét af de centrale, underliggende temaer for denne fremstilling handler om et forhold som vi, med Thomas Kuhn, kan kalde klimaets placering i spændingsfeltet mellem sociologisk normalvidenskab og disciplinens revolutionære opbrud. På den ene side har jeg fremhævet, hvordan klimaet som ny empirisk problemstilling indskrives i et veletableret sub-felt (miljøsociologi) og i eksisterende socialteoretiske paradigmer på måder, der synes mere præget af kontinuitet end nybrud. Samtidig kan det forhold, at megen miljø- og klimasociologi bedrives i tværfaglige forskningsfronter, i dialog med andre hensyn og fagligheder, på godt og ondt tilsige, at sociologer på disse felter kun vanskeligt kan drive en disciplinær omvæltning. Også på dette felt kan disciplinens selvudnævnte pessimister derfor finde tendenser til den fragmentering og gensidige blindhed, som ofte præger forholdet mellem sociologiske specialiseringer.

Ikke desto mindre er det artiklens overordnede pointe, at klimaet nutidigt afsætter sig så tilpas mange nye forgreninger i sociologiens rodnet, at de samlede effekter af disse talrige mindre forskydninger kan tænkes at få langtrækkende – og mestendels positive – indvirkninger på disciplinens intellektuelle liv som helhed. Frem for alt er det her mit håbefulde budskab, at klimaforandringerne – i forlængelse af særligt Ulrich Becks og Bruno Latours samtidsdiagnoser – kan fungere som katalysator for en genopfindelse af sociologien i en kosmopolitan, mere-end-social verden. Klimaforandringerne dramatiserer de gensidige globale forbundenheder og heterogene økologiske infiltreringer, som nutidigt fremstår som et almengjort samtidsdiagnostisk vilkår, og som sætter konturerne for et tidssvarende offentligt, moralsk og politisk engagement. På spil står, som John Urry påpeger, intet mindre end den totale reorganisering af det sociale, og det socio-materielle, liv.

Klimaforandringerne fremstår derfor også som en ny og betydningsfuld horisont for en sociologi, der ønsker at opfatte sig selv som kritisk og offentligt engageret i sin samtid, dens gabende globale uretfærdigheder og dens nye solidariske potentialer (Burawoy 2005). Her er det formentlig for tidligt at sige, om et sociologisk engagement bedst forvaltes som den kritik af det bestående, vi finder på forskellig vis og med varierende styrke hos Žižek, Urry og Beck – eller som den affirmative komposition af nye socialitetsformer, som Latour inviterer til. På dette punkt er der plads til forskellige skøn, om end vi alle har vores sociologiske smag (Blok 2010). Fælles for bestræbelserne bør dog være en fornyet tro på sociologiens evne til, som John Dewey ville sige det (1927), at bidrage til samlingen af den klima-offentlighed, som nutidigt erfarer sig selv som en amorf bekymring i en opvarmende og risikabel verden.

Noter

1. Formuleringen oversætter fra den FN-klimakonvention fra 1992, der udstikker de juridiske rammer for internationale forhandlinger, og som danner grundlag for Kyoto-protokollen fra 1997.
2. Det er i den sammenhæng sigende, at begrebet "klimakvalme" dukkede op i offentligheden i 2009 i kølvandet på et massivt øget fokus på klimaproblemer i danske (og internationale) medier (Nielsen 2009).
3. Artiklen er baseret på erfaringer indhentet gennem min forsknings- og undervisningspraksis, senest ved egen planlægning og gennemførelse af overbygningsfaget "Sociology of climate change" i 2010.
4. "Imødegå" og "tilpasse" er her tænkt som fordanskninger af begreberne "mitigation" og "adaptation", der spiller fremtrædende roller i ekspertdiskurser om klima (se også Uggla & Storbjörk i dette nummer).
5. Jeg vælger her at "oversætte" Karin Knorr Cetinas begreb om det "post-sociale" til en "mere-end-social" verden; klimaforandringer handler om en udvidelse, ikke en overskridelse, af det sociale ontologi.
6. Denne artikel gør ingen fordring på at levere en egentlig videnskabssociologisk analyse af det miljøsociologiske sub-felt, hverken i Danmark eller internationalt. En sådan analyse mangler mig bekendt stadig. Holm et al. (2007) giver et godt overblik over den danske miljøsociologiske forskningsmæssige spændvidde.
7. Det bør bemærkes, at økologisk modernisering, i såvel sin socialteoretiske som politiske af-tapning, findes i mere eller mindre "teknokratiske" og "participatoriske" varianter. Se Holm et al. (2007) for en uddybende diskussion i den danske miljøpolitiske kontekst. Jeg takker en anonym reviewer for denne præcisering.
8. En ikke udtømmende liste ville her inkludere Luhmanns systemteori, foucauldianske governmentalitetsstudier, aktør-netværksteori (ANT), videnskabs- og teknologi-studier (STS) samt diverse praksisteorier, som alle har en vis, men begrænset udbredelse i miljøsociologien (og nært tilstødende felter).
9. Betragtningerne her er ikke *rent* hypotetiske, al den stund at forfatteren selv færdes hyppigt i såvel danske som internationale miljøsociologiske kredse.
10. Mest oplagt måske Anthony Giddens (2009), hvis bog om klimapolitik imidlertid bærer præg af, at den er skrevet af et medlem af det britiske overhus, snarere end af en (endnu) praktiserende sociolog.
11. Endvidere skal jeg ikke søge at skjule, at sidstnævnte rækkefølge (Žižek først, Latour derefter) *også* udtrykker mine egne sympatier i den henseende; se herom Blok (2010).
12. Se Becks artikel i dette nummer, hvor han lancerer begrebet om "forestillede kosmopolitane fællesskaber" som én konsekvens af globale (klima-)risici.
13. Se Bertilssons review-essay i dette nummer for en konstruktiv kritik af Urrys lurende "apokalyptisme".
14. Min tilgang er her inspireret af indsigter indvundet gennem en international workshop, som jeg var med til at afholde i København, april 2009, under titlen *Science Studies Meet Climate Change*. Et referat af workshopkens oplæg kan findes her: http://stsclimate.soc.ku.dk/summary_report/.

Litteratur

- Albertsen, Niels 2008: "Retfærdiggørelse, ideologi, kritik". *Dansk Sociologi*, 19(2):65-84.
- American Sociological Association (ASA) 2010: *Workshop on Sociological Perspectives on Global Climate Change*. Arlington: National Science Foundation.

- Andersen, Heine 2002: *Samfundsvidenskaber i kontekst*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Beck, Ulrich 1997 [1986]: *Risikosamfundet: på vej mod en ny modernitet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Beck, Ulrich 1996: "World risk society as cosmopolitan society? Ecological questions in a framework of manufactured uncertainties". *Theory, Culture & Society*, 13(4):1-32.
- Beck, Ulrich 2006: *Cosmopolitan Vision*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich 2010a: "Climate for Change, or How to Create a Green Modernity?" *Theory, Culture & Society*, 27(2-3):254-266.
- Beck, Ulrich 2010b: "Remapping social inequalities in an age of climate change: for a cosmopolitan renewal of sociology". *Global Networks*, 10(2):165-181.
- Bertilsson, Margareta 1999: "Sociologiens problemer i en social verden uden grænser". *Dansk Sociologi*, 10(4):53-69.
- Blok, Anders & Jensen, Mette 2008: "Pesticides in the Risk Society: The View from Everyday Life". *Current Sociology*, 56(5):757-778.
- Blok, Anders 2010: "Sociologi om kritik og retfærdiggørelser – om a-kritiske attituder i nyere fransk pragmatisk sociologi". *Sosiologisk Arbok*, 10(3-4):4-30.
- Boltanski, Luc & Thévenot, Laurent 2006 [1991]: *On Justification: Economies of Worth*. Princeton: Princeton University Press.
- Burawoy, Michael 2005: "For Public Sociology". *American Sociological Review*, 70(1):4-28.
- Callon, Michel 2009: "Civilizing markets: carbon trading between *in vitro* and *in vivo* experiments". *Accounting, Organizations & Society*, 34(3-4):535-548.
- Catton, William & Dunlap, Riley 1978: "Environmental Sociology: A New Paradigm". *The American Sociologist*, 13:41-49.
- Dewey, John 1927: *The Public and Its Problems*. New York: Holt.
- Douglas, Mary & Wildavsky, Aaron 1982: *Risk and Culture*. Berkeley: University of California Press.
- Giddens, Anthony 2009: *The Politics of Climate Change*. Cambridge: Polity Press.
- Guyer, Jane 2007: "Prophecy and the near future: Thoughts on macroeconomic, evangelical and punctuated time". *American Ethnologist*, 34(3):409-421.
- Hajer, Maarten A. 1995: *The Politics of Environmental Discourse: Ecological Modernization and the Policy Process*. Oxford: Oxford University Press.
- Harste, Gorm 2000: "Risikosamfundets tidsbindinger", i John H. Andersen m.fl. (red.): *Dansk naturpolitik – i bæredygtighedens perspektiv*. København: Naturrådet.
- Holm, Jesper; Petersen, Lars Kjerulf; Læssøe, Jeppe; Remmen, Arne & Hansen, Carsten Jahn (red.) 2007: *Økologisk modernisering på dansk: brud og bevægelser i miljøindsatsen*. København: Frydenlund.
- Hulme, Mike 2009: *Why We Disagree About Climate Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Irwin, Alan 2001: *Sociology and the Environment*. Cambridge: Polity Press.
- Jamison, Andrew 2001: *The Making of Green Knowledge: Environmental Politics and Cultural Transformation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jasanoff, Sheila 2010: "A New Climate for Society". *Theory, Culture & Society*, 27(2-3): 233-253.

- Knorr Cetina, Karin 1997: "Sociality with Objects: Social Relations in Postsocial Knowledge Societies". *Theory, Culture & Society*, 14(4):1-30.
- Knorr Cetina, Karin 2005: "Complex Global Microstructures: The New Terrorist Societies". *Theory, Culture & Society*, 22(5):213-234.
- Knorr Cetina, Karin 2009: "The Synthetic Situation: Interactionism for a Global World". *Symbolic Interaction*, 32(1):61-87.
- Kristensen, Jens Erik 2008: "Krise, kritik og samtidsdiagnostik". *Dansk Sociologi*, 19(4): 5-31.
- Latour, Bruno 2006 [1991]: *Vi har aldrig været moderne*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Latour, Bruno 1998: "To modernize or to ecologize? That is the question", i Noel Castree & Bruce Braun (red.): *Remaking Reality: Nature at the Millennium*. London: Routledge.
- Latour, Bruno 2004: "Why has critique run out of steam? From matters of fact to matters of concern". *Critical Inquiry*, 30(2):225-248.
- Latour, Bruno 2005: *Reassembling the Social*. Oxford: Oxford University Press.
- Latour, Bruno 2008: "A Cautious Prometheus? A Few Steps Towards a Philosophy of Design", konferencen *Networks of Design*, Cornwall, september 2008. Tilgængelig fra: <http://www.bruno-latour.fr/articles/article/112-DESIGN-CORNWALL.pdf>.
- Lever-Tracy, Constance 2008: "Global Warming and Sociology". *Current Sociology*, 56(3):445-466.
- Lidskog, Rolf & Elander, Ingemar 2009: "Addressing climate change democratically. Multi-level governance, transnational networks and governance structures". *Sustainable Development*, 18(1):32-41.
- Luhmann, Niklas 2000: "'Hvad er tilfældet?' og 'Hvad ligger der bag?'. De to sociologier og samfundsteorien". *Distinktion*, 1:9-25.
- Lyotard, Jean-Francois 1984 [1979]: *The Postmodern Condition*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Macnathen, Phil & Urry, John 1998: *Contested Natures*. London: Sage Publications.
- Macnaghten, Phil 2003: "Embodying the environment in everyday life practices". *The Sociological Review*, 51(1):63-84.
- Marres, Noortje 2008: "The making of climate publics: eco-homes as material devices of publicity". *Distinktion*, 16:27-45.
- Miller, Clark A. 2007: "Democratization, International Knowledge Institutions, and Global Governance". *Governance*, 20(2):325-357.
- Mjøset, Lars 2006: "A Case Study of a Case Study: Strategies of Generalization and Specification in the Study of Israel as a Single Case". *International Sociology*, 21(5): 735-766.
- Mol, Arthur P. J. & Spaargaren, Gert 2000: "Ecological Modernisation Theory in Debate: A Review". *Environmental Politics*, 9(1):17-49.
- Murdoch, Jonathan 2001: "Ecologising sociology: actor-network theory, co-construction and the problem of human exemptionalism". *Sociology*, 35(1):111-133.
- Nielsen, Jørgen Steen 2009: "Klimakvalme". *Information*, d. 17. april.
- Petersen, Lars Kjerulf 2011: "Livsstilsbegrebet – i miljøsociologisk perspektiv". *Dansk Sociologi*, 22(2):31-45.

- Sassen, Saskia 2010: "Cities are at the center of our environmental future". *Sapiens* 2(3): 1-8.
- Shove, Elizabeth 2003: "Converging conventions of comfort, cleanliness and convenience". *Journal of Consumer Policy*, 26(4):395-418.
- Slocum, Rachel 2004: "Polar bears and energy-efficient lightbulbs: strategies to bring climate change home". *Environment & Planning D: Society and Space*, 22(3):413-438.
- Szerszynski, Bronislaw 2010: "Reading and Writing the Weather: Climate Technics and the Moment of Responsibility". *Theory, Culture & Society*, 27(2-3):9-30.
- Tsing, Anna L. 2005: *Friction. An Ethnography of Global Connection*. Princeton: Princeton University Press.
- Tuana, Nancy 2008: "Viscous Porosity: Witnessing Katrina", i Stacy Alaimo & Susan Hekman (red.): *Material Feminisms*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Urry, John & Szerszynski, Bronislaw 2002: "Cultures of cosmopolitanism". *The Sociological Review*, 50(4):461-481.
- Urry, John 2007: *Mobilities*. Cambridge: Polity Press.
- Urry, John 2008: "Climate change, travel and complex futures". *The British Journal of Sociology*, 59(2):261-279.
- Urry, John 2010: "Consuming the Planet to Excess". *Theory, Culture & Society*, 27(2-3): 191-212.
- Wynne, Brian 1996: "May the sheep safely graze? A reflexive view of the expert-lay knowledge divide", i Scott Lash; Bronislaw Szerszynski & Brian Wynne (red.): *Risk, Environment and Modernity*. London: Sage Publications.
- Yearley, Steven 1996: *Sociology, Environmentalism, Globalization*. London: Sage Publications.
- Yearley, Steven 2009: "Sociology and Climate Change after Kyoto: What Roles for Social Science in Understanding Climate Change?". *Current Sociology*, 57(3):389-405.
- Žižek, Slavoj 2008: "Unbehagen in der Natur", i *In Defense of Lost Causes*. London: Verso.
- Žižek, Slavoj 2010: *Living in the End Times*. London: Verso.